

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Jerzy Ciecieląg

Armia Judei jako symbol narodowy w okresie panowania dynastii Hasmoneuszy (168/167 – 63 przed Chr.)

Narodowa armia żydowska odgrywała niezwykle istotną rolę w świadomości narodowej każdego Żyda. Jednak od czasów panowania Aleksandra Janneusza (lata 103–76 przed Chr.) datuje się jej upadek jako symbolu jednoczącego naród żydowski, co stało się bez wątpienia ciężkim ciosem dla koncepcji państwa hasmonejskiego, jego jedności i samej egzystencji ludu wybranego. U swych początków, w momencie wybuchu powstania Machabeuszy (168 r. przed Chr.), armia istniała jako żydowska ochotnicza milicja ludowa, stając się w latach czterdziestych II w. przed Chr. bardziej zorganizowanym tworem, nadal złożonym prawie wyłącznie z Żydów. Jednak od czasów Jana Hirkana I (135–104 przed Chr.), poprzez panowanie Judy Arystobula I (104–103 przed Chr.) i Aleksandra Janneusza (103–76 przed Chr.), w skład armii Judei wchodził również najemnicy. Po śmierci królowej Aleksandry Salome (76–67 przed Chr.), żony Aleksandra Janneusza, wybuchła wojna domowa między jej dwoma synami, Judą Arystobulem II i Janem Hirkanem II, którzy walczyli ze sobą przy pomocy dwu oddzielnych – w praktyce prywatnych – armii. Wtedy to właśnie armia hasmonejska zniknęła z kart historii. Siły zbrojne żydowskiego państwa wskrzesił dopiero Herod Wielki¹.

Zanim omówimy dzieje i rolę armii hasmonejskiej jako symbolu tożsamości narodowej, powiedzmy kilka słów o armiach monarchii hellenistycznych, powstałych po śmierci Aleksandra Wielkiego. Z pewnością nie można w stosunku do nich użyć pojęcia armie „narodowe”². W przeciwieństwie do armii greckich *polis* w Grecji właściwej, armie hellenistyczne nie były „narodowe” w tym sensie, że ich żołnierze nie wywodzili się z jednego ludu, narodu czy plemienia i nie walczyli ze wspólnych patriotycznych pobudek pod dowództwem narodowego przywódcy. Monarchia hel-

¹ D. Mendels, *The Rise and Fall of Jewish Nationalism*, Grand Rapids 1997, s. 161.

² Co do najemników w armiach hellenistycznych zob. G.T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Groningen 1968.

lenistyczna odróżniała żołnierza od obywatela. Każdy z diadochów dysponował swoją „osobistą” armią złożoną z najemników, którzy byli mu wierni tylko dlatego, że płacił im wynagrodzenie za ich służbę. Również wszelkie promocje w takich armiach zależały od woli diadochów. Tak więc trzeba koniecznie pamiętać, że głównym motywem walki armii najemnych były przede wszystkim pieniądze, jak też możliwość awansu, zarówno w hierarchii wojskowej, jak i społecznej. Nie można jednak w pełni wykluczyć również jakichś szczególnych motywów narodowych, choć, jeśli rzeczywiście miały miejsce, odgrywały raczej niewielką rolę. Taki stan rzeczy wpływał na dość częste zmiany „pracodawców” przez najemników. Co ciekawe, w latach pięćdziesiątych i czterdziestych II w. przed Chr. władcy hellenistyczni, głównie Seleucydzi, najmowali m.in. armię żydowską pod wodzą Jonatana Machabeusza. Trzeba jednak od razu zaznaczyć, że nawet wtedy armia hasmonejska pozostawała odrębną, autonomiczną siłą militarną³. Obok armii wielonarodowościowych istniały naturalnie także narodowe, do których, obok żydowskiej, trzeba zaliczyć armię nabatejską. Ponadto, armie hellenistyczne, obok najemników, obejmowały również jednostki *kleruchoi* (osadników), straż królewską i wasali oraz *philoí* (przyjaciół) króla⁴. Jednostki te zajmowały miejsce przeważnie wewnątrz armii, kierując się przy tym kryterium podziału etnicznego, w samej zaś bitwie wypełniały one często zadania specjalne. Najlepszym znanym nam przykładem tak zorganizowanych wojsk jest chyba armia Antiocha III Wielkiego w czasie bitwy z siłami ptolemejskimi pod Rafią w 217 r. przed Chr., którą opisał Polibiusz⁵. Tak zorganizowaną armię seleukidzką widzimy ponownie w bitwie pod Magnezją w 190 r. przed Chr., jak też podczas parady w Dafne w 165 r. przed Chr. Służyli w niej Trahowie, Kreteńczycy, Galatowie, Arabowie, Lidyjczycy i Miziojczycy⁶. Niewątpliwa

³ D. Mendels, op. cit., s. 162.

⁴ Odnośnie do armii seleukidzkiej zob. B. Bar Kochva, *The Seleucid Army*, Cambridge 1979. O hellenistycznych działaniach wojennych por. *The Cambridge Ancient History*, ed. F.W. Walbank, A.A. Astin et al., 2nd ed., 7.1, Cambridge 1984–1989, s. 353–362. Co do innych jednostek i ich narodowej identyfikacji zob. B. Bar Kochva, op. cit., s. 42–53.

⁵ Polibiusz, *Historiae* 5, 79.

⁶ O paradzie w Dafne zob. Polibiusz, *Historiae* 30, 25. Różnice narodowe były najbardziej widoczne w umiejscowieniu jednostek etnicznych w armii. Co do Galatów zob. D. Burr, *Terracotas from Myrina*, Vienna 1934, s. 12; P. von Bienenkowsky, *Die Darstellungen der Gallier in der Hellenistischen Zeit*, Vienna 1908. Odnośnie do jeźdźców trackich zob. G. Kazarow, *Zur Archäologie Thrakiens (ein Reisebericht)*, „Archaeologischer Anzeiger” 33 (1918), s. 49–51; S. Casson, *Macedonia, Illyria and Thrace*, Oxford 1925, s. 248–254; G. Danov, *Altrakkien*, Berlin 1976. O oficerach bityńskich zob. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, 1, Oxford 1951, s. 288. O Kreteńczykach służących w armiach hellenistycznych pisze M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, 1, Paris 1949–1950, s. 248–286; A.F. Willets, [w:] *Armée et fiscale dans le monde antique*, ed. H. van Effenterre, Paris 1977, s. 65–77 i B. Bar Kochva, op. cit., s. 48–53. O żołnierzach scytyjskich zob. F. Sarre, *Die Kunst des Alten Persien*, Berlin 1923, s. 25, 68; G. Sokolov, *Antique Art on the Northern Black Sea Coast*, Leningrad 1974, nr 34, 51–54, 57–62, 163, 171; M.I. Artamonov, *The Splendor of Scythian Art*, New York 1969, nr 147, 148, 150, 154, 155, 224, 232 i V.F. Gajdukevic, *Das Bosporansische Reich*, Berlin 1971, nr 30. Odnośnie do Macedończyków zob. H. Kachler, *Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemi-*

wada wojsk najemnych, a więc walka za pieniądze i stałe niebezpieczeństwo przejścia żołnierzy na stronę wroga, zmusiła wielu władców do reform wojskowych, że wspomnimy chociażby Mitrydatesa VI, króla Pontu, który zwolnił znaczną część swoich najemników⁷.

Dobrego przykładu typowej organizacji armii hellenistycznej dostarczają także wojska ptolemejskie. Ptolemeusze rekrutowali najemników we wszystkich krajach wschodniej części basenu Morza Śródziemnego, o czym dowiadujemy się z przekazu Polibiusza o bitwie pod Rafią⁸. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że Ptolemeusz IV powołał pod broń, obok najemników – chyba po raz pierwszy na tak wielką skalę – dwadzieścia tysięcy rodzimych Egipcjan, którzy walczyli za „prawdziwie” egipską sprawę. Być może udział w bitwie pod Rafią wywołał w nich nawet, uspiojne dotąd, uczucia narodowe. Trzeba przy tym zauważyć, że owi Egipcjanie walczyli także o przetrwanie swojego ludu w kluczowej bitwie między dwiema hellenistycznymi potęgami. Niewykluczone, że bitwa ta dała im wiarę w możliwość uzyskania większej swobody we własnym kraju. Warto wreszcie przy okazji zauważyć, że egipcyscy Grecy, którzy walczyli sto lat później w armii ptolemejskiej, wierzyli, iż walczą za Egipt, będący krajem ich ojców⁹.

Podobnie jak armia nabatejska, armia stworzona około 167 r. przed Chr. przez Judę Machabeusza miała unikalny charakter, stanowiła bowiem armię narodową, złożoną wyłącznie z żydowskich żołnierzy, którzy walczyli o jasno postawiony cel narodowy, całkowicie się przy tym z nim utożsamiając. Tak więc dla Żyda pojęcia żołnierza i obywatela miały to samo znaczenie. W armii machabejskiej służyli nie tylko żydowscy żołnierze, ale również żydowscy oficerowie. Co ciekawe, w pierwszych latach istnienia jej organizacja była ścisłym odzwierciedleniem wzorów biblijnych. W latach pięćdziesiątych i czterdziestych II w. przed Chr. armia hasmonejska, zachowując nadal swój narodowy charakter, zaczęła sobie przyswajać hellenistyczne metody prowadzenia działań wojennych. Ważnym elementem było podnoszenie na duchu żołnierzy przez braci Machabeuszy przy pomocy biblijnych cytatów¹⁰. Zauważmy jednak, że nie wiemy czy owe pokrzepiające przemówienia zo-

lius Paulus in Delphi, Berlin 1965. Ogólnie o jednostkach etnicznych w armiach hellenistycznych pisze B. Bar Kochva, *Judas Maccabaeus*, Cambridge 1989, s. 90–115 i 573–588.

⁷ Plutarch, *Lucullus* 7.

⁸ Polibiusz, *Historiae* 5, 82.

⁹ Co do armii egipskiej pod Rafią zob. E. Galili, *Raphia, 217 B.C.E. Revised*, „Scripta classica israelica” 3 (1976–1977), s. 52–126; F. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, vol. 3, Oxford 1979, ad loc. O Egipcjanach pod Rafią i ich buncie po ponad trzydziestu latach zob. Polibiusz, *Historiae* 5, 107, 1–3; 14, 12, 4; G. Milne, *Egyptian Nationalism under Greek and Roman Rule*, „Journal of Egyptian Archaeology” 14 (1928), s. 226–234; C. Preaux, *Esquisse d'une histoire des révolutions égyptiennes sous les Lagides*, „Chronique d'Égypte” 11 (1936), s. 522–552. O świadomości narodowej egipskich Greków sto lat później zob. E. Van't Dack et al., *The Judean-Syrian-Egyptian Conflict 103–101 B.C.*, Brussels 1989, s. 84–88.

¹⁰ O różnicy między przemową wygłoszoną na froncie i przemową wygłoszoną w „domu” według koncepcji biblijnych zob. A. Rofé, *The Laws of War in Deuteronomy: Their Origin, Intention, and Positivity*, „Zion” 39 (1974), s. 143–156 (hebr.).

stały rzeczywiście ogłoszone czy też są wytworem późniejszych historyków żydowskich. Niemniej jednak Juda Machabeusz i jego bracia zawsze odnosili się w nich do wspólnej żydowskiej historii¹¹. Tak więc, w przeciwieństwie do armii hellenistycznych, armia żydowska w pierwszych trzydziestu latach swego istnienia miała charakter całkowicie narodowy. Zasadnicza zmiana w tym względzie miała miejsce dopiero za panowania Jana Hirkana I, dla którego rekrutacja obcych najemników była koniecznością, prowadził on bowiem zakrojoną na szeroką skalę politykę podbojów. Proporcja między najemnikami a żołnierzami żydowskimi w armii hasmonejskiej nie jest nam niestety znana. W czasach Aleksandra Janneusza armia po raz pierwszy na dużą skalę skierowana została przeciwko żydowskim współobywatelom, a nie tylko przeciwko zwolennikom hellenizacji, których pobożni Żydzi postrzegali jako zdrajców. Armia toczyła więc walki z wieloma Żydami przepojonymi nacjonalistycznymi uczuciami, m.in. z faryzeuszami i ich zwolennikami. Doszło więc do poważnego pęknięcia w narodowej jedności, tak mocno utrwalonej przez powstanie machabejskie. Zwróćmy przy tym uwagę, że milicja Judy Machabeusza nie była armią państwową, Aleksander Janneusz zaś użył armii państwa żydowskiego do działań, które były niezgodne z wykrystalizowaną już „zgoda” narodową. Nie będzie więc chyba przesadą stwierdzenie, że Janneusz w pełni świadomie nadużył niewątpliwie wysokiego autorytetu armii, czemu nie mogli zapobiec faryzeusze, którzy weszli w otwarty konflikt z polityką króla¹².

Możemy zatem wskazać co najmniej trzy czynniki, które wpłynęły na schyłek armii żydowskiej jako symbolu narodowego od czasów Aleksandra Janneusza do 63 r. przed Chr. (zdobycie Jerozolimy przez Gnejusza Pompejusza): 1) wzrastający udział najemników w armii; 2) używanie armii jako narzędzia polityki niepopularnej wśród znacznej części narodu żydowskiego (osobną grupą są tu zwolennicy hellenizacji, potępiający całokształt polityki machabejskiej); 3) wreszcie używanie armii przeciwko Żydom, współobywatelom większości żołnierzy.

Aspekty narodowe, związane z armią hasmonejską, są bez wątpienia znacznie ważniejsze niż kwestie strategii czy prowadzenia działań wojennych. Przede wszystkim rodzime źródła żydowskie pozwalają nam zapoznać się z rolą, jaką armia ta odgrywała w świadomości narodowej Żydów. W historii armii monarchii hasmonejskiej wyróżnić możemy trzy etapy: 1) utworzenie żydowskiej milicji, odgrywającej rolę sił powstańczych (167–152 przed Chr.); 2) rozwój tych sił i powstanie żydowskiej armii, złożonej wyłącznie z Żydów (152 – ok. 130 przed Chr.); 3) wzmocnienie armii obcymi najemnikami (ok. 130–67 przed Chr.).

¹¹ O istocie przemówień ogłoszonych przed wojnami zarówno w I i 2 Księgach Machabejskich, jak i w *Bellum Iudaicum* Józefa Flawiusza, pisze B. Bar Kochva, op. cit., s. 156–158. Ogólnie o przemówieniach w historiografii hellenistycznej zob. F.W. Walbank, *Speeches in Greek Historians*, Oxford 1965.

¹² O stosunkach Aleksandra Janneusza z faryzeuszami zob. C. Rabin, *Alexander Jannaeus and the Pharisees*, „Journal of Jewish Studies” 7 (1956), s. 3–11; M.J. Geller, *Alexander Jannaeus and the Pharisee Rift*, „Journal of Jewish Studies” 30 (1979), s. 202–211.

Pierwsze żydowskie oddziały powstańcze zostały zorganizowane przez Mattiasa i jego pięciu synów pod koniec 167 lub w ciągu 166 r. przed Chr.¹³ Pierwszą zaś istotną decyzją o charakterze militarnym było postanowienie o walce w szabat, choć tylko w przypadku ataku ze strony wroga¹⁴. Mniej więcej w tym czasie do Machabeuszy dołączyli *hassidim* (pobożni), którzy gotowi byli oddać życie za przestrzeganie Prawa Mojżeszowego¹⁵. Głównym celem, jaki postawiono przed machabejską milicją, było niszczenie pogańskich ołtarzy, obrzezanie dzieci i obrona Prawa. Na łożu śmierci Mattias wyznaczył swoim następcą (między 20 kwietnia 166 a 4 kwietnia 165 r. przed Chr.) w dziele walki o wolność, a więc także dowódcą armii, Judę Machabeusza¹⁶. Pierwsze swoje działania skierował Juda przeciwko zwolennikom hellenizacji, co w gruncie rzeczy oznaczało, że, obok walki z Seleucydami, w Judei toczyła się faktycznie wojna domowa pomiędzy dwoma wrogimi obozami żydowskimi¹⁷. Zwróćmy jednak uwagę, że znaczna część działań Judy skierowana była przeciwko sąsiadom Judei, o których autor I Księgi Machabejskiej mówi jako o odwiecznych wrogach. Wobec tych ludów kampanie Judy przywołują epickie bitwy biblijne i przypominają triumfy nad Kananejczykami, Ammonitami, Edomitami czy

¹³ Co do chronologii do 134 r. przed Chr. zob. J.A. Goldstein, *I Maccabees*, Garden City 1976, s. 161–174; o przyczynach prześladowań Żydów przez Antiocha IV Epifanesa, które doprowadziły do wybuchu powstania machabejskiego zob. J. Ciecieląg, „Ohyda spustoszenia” a problem wizyt Antiocha IV Epifanesa w Jerozolimie. Przyczynek do dziejów prześladowań Żydów przez Seleucydów, [w:] *Amicorum Dona. Studia classica et orientalia Stephano Skowronek ab amicis, collegis, discipulis oblata*, pod red. Feliksa Kiryka, Marka Wilczyńskiego i Jerzego Ciecieląga, Kraków 1998, s. 55–61. Trzeba zaznaczyć, że historycy nie są ciągle w stanie porozumieć się co do przyczyn prześladowań Antiocha, jak też co do stosunku Machabeuszy – Hasmoneuszy do procesu hellenizacji. Np. U. Rappaport, *The Hellenization of the Hasmoneans*, [w:] M. Mor (ed.), *Jewish Assimilation, Acculturation, and Accomodation*, London 1992, s. 1–13, wskazuje na potrzebę rozróżnienia pomiędzy hellenizacją polityczną i kulturalną i dowodzi, iż Hasmoneusze występowali zdecydowanie przeciwko pierwszej, ale byli zwolennikami drugiej. Co więcej, T. Rajak, *The Hasmoneans and the Uses of Hellenism*, [w:] P.R. Davies and R.T. White (eds.), *A Tribute to Geza Vermes: Essays on Jewish and Christian Literature and History*, Sheffield 1990, s. 261–280; eadem, *The Jews under Hasmonean Rule*, [w:] *Cambridge Ancient History*, 2nd ed., 9, Cambridge 1994, s. 296–299; eadem, *Hasmonean Kingship and the Invention of Tradition*, [w:] P. Bilde et al., *Aspects of Hellenistic Kingship*, Aarhus 1996, s. 91–107, wskazuje, że co prawda sporne sprawy mogły mieć wpływ na rozprzestrzenianie się hellenizmu w Palestynie, niemniej jednak tradycje żydowskie nie były generalnie sprzeczne czy nie do pogodzenia z kulturą hellenistyczną. Por. też E. Will and C. Orrieux, *loudaismos-Hellénismos: essai sur le judaisme judéen à l'époque hellénistique*, Nancy 1986, s. 120–136, 177–193; E. Gruen, *Heritage and Hellenism: The Reinvention of Jewish Tradition*, Berkeley–Los Angeles–London 1998, s. 1–40.

¹⁴ 1 Mch 2, 27–41; M.D. Herr, *The Problems of War on the Sabbath in the Second Temple and Talmudic Periods*, „Tarbiz” 30 (1961), s. 242–256, 341–356 (hebr.); B. Bar Kochva, op. cit., s. 474–493.

¹⁵ 1 Mch 2, 42–44.

¹⁶ 1 Mch 2, 66.

¹⁷ Bez wątplenia najlepszym opracowaniem tego okresu jest wciąż dzieło E. Bickermana, *The God of the Maccabees*, Leiden 1979; por. też M. Hengel, *Judaism and Hellenism*, London and Philadelphia 1974, rozdz. 4; F. Millar, *The Background of the Maccabean Revolution: Reflections on Martin Hengel's Judaism and Hellenism*, „Journal of Jewish Studies” 29.1 (1978), s. 1–21.

Filistynami¹⁸. Na tym tle zresztą narodowy charakter armii machabejskiej jest jeszcze bardziej uwydatniony.

Pamiętajmy jednak, że Judea nie była jeszcze samodzielnym państwem, a jej siły militarne były właściwie luźno zorganizowanymi oddziałami powstańczymi. I Księga Machabejska, która mówi o przejściu przywództwa przez Judę Machabeusza po śmierci Mattiasa, podaje, że pomagali mu bracia. Głównym zadaniem Judy było prowadzenie walki zbrojnej i karanie łamiących Prawo¹⁹. 2 Księga Machabejska wspomina zaś, że Juda potajemnie odwiedzał ze swoimi zwolennikami wioski, w których rekrutował żydowskich ochotników do swoich oddziałów. W taki sposób zebrał około sześć tysięcy ludzi²⁰.

Wojna z Seleucydami rozpoczęła się wiosną 165 r. przed Chr., a na jej początku Juda pobił seleukidzkiego generała, Apolloniosa²¹. Wówczas wysłano do Palestyny następnego generała, Serona, Juda zaś zmuszony był podnosić na duchu swoich żołnierzy, którzy powątpiewali w możliwość zwycięstwa z tak licznym wrogiem. Warto wspomnieć, że takie wątpliwości i narzekania pobrzmiwały również w następnych wojnach. Rzecz ciekawa, że niektórzy uczeni twierdzą, iż cała historia o owych lamentach została zmyślona przez żydowskich historyków, aby uwydatnić wielki heroizm garstki Żydów, którzy zwyciężyli potężną armię seleukidzką. Uczeni ci dowodzą nawet, że w rzeczywistości Żydzi dysponowali w tym czasie znacznie większą armią niż Seleucydzi²². Nielatwo uwierzyć w tę hipotezę²³, choć warto może zauważyć, że w późniejszym okresie (kiedy powstawały Księgi Machabejskie) świadomość żydowska przyrównywała walkę milicji machabejskiej do walki Dawida z Goliatem, co przynajmniej na początku powstania było niewątpliwą prawdą²⁴. Od tego momentu Księgi Machabejskie kładą szczególny nacisk na narodowe cele wojny oraz na fakt, iż prowadziła ją żydowska armia, broniąca naród przed Seleucydami. Przy tym Juda Machabeusz podkreślał, że żadne inne siły militarne nie mogły

¹⁸ Np. Joz 23, 1; Sdz 2, 14; 8, 34; 1 Sm 12, 11; 14, 47. Zob. też J. Goldstein, op. cit., s. 293–305; S. Schwartz, *Israel and the Nations Roundabout: I Maccabees and the Hasmonean Expansion*, „Journal of Jewish Studies” 42 (1991), s. 23–24; D. Arenhoevel, *Die Theokratie nach dem 1. und 2. Makkabäerbuch*, Mainz 1967, s. 51–57; A. Kasher, *Jews and Hellenistic Cities in Eretz-Israel*, Tübingen 1990, s. 58–59.

¹⁹ 1 Mch 3, 1–5.

²⁰ 2 Mch 8, 1. Pamiętajmy, że w obydwu Księgach Machabejskich mamy do czynienia z dwiema różnymi relacjami odnośnie wojen. O czasie powstania i autorstwie Ksiąg oraz ich proveniencji zob. J.A. Goldstein, op. cit., Wstęp; idem, *II Maccabees*, Garden City 1983, Wstęp; B. Bar Kochva, op. cit., s. 151–185.

²¹ 1 Mch 3, 10–12; B. Bar Kochva, op. cit., s. 194–206.

²² Trzeba wspomnieć, że istnieje teoria głosząca, iż Księgi Machabejskie wyolbrzymiały liczebność armii seleukidzkiej, pomniejszały zaś liczebność sił machabejskich; na ten temat zob. B. Bar Kochva, s. 29–67. Bez wątpienia 1 Mch jest bardziej realistyczna niż 2 Mch, której autorem był Jazon z Cyreny. Wspomnijmy jeszcze, że w *Antiquitates Iudaicae* Józef Flawiusz dokonał parafrazy tylko 1 Mch, co może sugerować, że 2 Mch była mu nieznaną.

²³ Zob. I. Shatzman, *The Armies of the Hasmonaeans and Herod*, Tübingen 1991, rozdz. 1.

²⁴ D. Mendels, op. cit., s. 167.

prowadzić walki o sprawę Żydów²⁵. Nie możemy oczywiście wykluczyć, że tekst tej mowy jest w jakimś stopniu odzwierciedleniem prawdziwych słów Judy, choć niektórzy wyrażają wątpliwość czy odnoszą się one do powstania Machabeuszy. Natomiast motyw garstki Żydów walczących dla dobra wielu, przy aprobacie Boga, pojawiał się później często w żydowskich pismach²⁶.

Po opisie zwycięstwa Judy nad Seronem²⁷, a przed opisem bitwy pod Emmaus na początku lata 165 r. przed Chr., ponownie dowiadujemy się, że armia Judy była całkowicie żydowska. Taką opinię przynajmniej wyrażali handlarze, którzy chcieli kupić Żydów jako niewolników²⁸. Żydowski charakter armii podkreślały również przygotowania do wojny z seleukidzkimi generałami, Nikanorem i Gorgiaszem, kiedy to armia machabejska zebrała się w Mísapa²⁹. Juda zorganizował armię ściśle według biblijnych opisów. I Księga Machabejska podaje, że mianował on oficerów nad ludem, pułkowników, kapitanów, poruczników i sierzantów³⁰. Zgodnie z jego wolą, ale także w zgodzie z Prawem, do domów mieli powrócić wszyscy zaręczeni, posiadający winnice, bojaźliwi lub budujący domy. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, iż nie jest wykluczone, że powyższa sytuacja jest późniejszym wytworem żydowskiej historiografii. W każdym razie, armia machabejska była bez wątpienia najważniejszym elementem powstania³¹.

Po zgromadzeniu w Mísapa armia udała się na południe od Emmaus, gdzie rozbiła obóz, a Juda wygłosił kolejną mowę podnoszącą żołnierzy na duchu³². Judzie udało się zgromadzić trzy tysiące ludzi, którzy nie dysponowali jednak pełnym uzbrojeniem³³. Zmuszeni więc byli walczyć głównie kijami i kamieniami ze świetnie wyposażoną i wyszkoloną armią seleukidzką. Przy okazji I Księga Machabejska znowu podkreśla żydowski charakter armii i wspomina płomienne mowy Judy, który ponownie odwoływał się w nich do żydowskiej historii. Rzecz ciekawa, iż wielu uczonych zarzucało autorowi I Mch fałszowanie wydarzeń, choć żył on prawdopodobnie w czasach Jana Hirkana I, a więc stosunkowo blisko opisywanych przez siebie czasów i niewątpliwie jego wiedza o powstaniu była znaczna. W każdym razie, Juda odwoływał się m.in. do przejścia Izraelitów przez Morze Czerwone³⁴. Taki wydzwięk słów Judy miał bez wątpienia wielkie znaczenie dla bogobojnych Żydów,

²⁵ I Mch 3, 18–22.

²⁶ Np. Pseudo-Filon; D. Mendels, *Pseudo-Philo's Biblical Antiquities, the „Fourth Philosophy” and the Political Messianism of the First Century A.D.*, [w:] *The Messiah*, ed. J.H. Charlesworth, Minneapolis 1992, s. 261–275; I. Gafni, *On the Use of 1 Macc by Josephus*, *Zion* 45 (1980), s. 81–95 (hebr.).

²⁷ I Mch 3, 13–26; 2 Mch 8, 1–7; B. Bar Kochva, op. cit., s. 207–218 odnośnie szczegółów militarnych.

²⁸ I Mch 3, 41.

²⁹ I Mch 3, 46–54.

³⁰ I Mch 3, 55–57.

³¹ Por. D.J. Harrington, *The Maccabean Revolt: Anatomy of a Biblical Revolution*, Wilmington 1988, który prezentuje tradycyjny obraz powstania machabejskiego.

³² I Mch 3, 58–60.

³³ I Mch 4, 6; Józef Flawiusz, *Antiquitates Judaicae XII*, 307 (dalej *Ant.*).

³⁴ I Mch 4, 8–11.

tworzących armię. Gdyby znajdowali się w niej obcy najemnicy, tonacja przemówień byłaby pewnie inna. Takiej potrzeby jednak nie było. Niezależnie od tego czy przekaz autora 1 Mch jest w pełni wiarygodny, czy też nie, to jednak pozwala nam raz jeszcze poznać i zrozumieć rolę armii machabejskiej jako symbolu narodowego w II w. przed Chr.³⁵

Zwycięstwo w bitwie pod Emmaus po raz kolejny udowodniło, że armia Judy jest w stanie odnosić znaczące sukcesy militarne. Warto wspomnieć, że Juda zabronił swoim żołnierzom brania jakichkolwiek łupów, co było zgodne z odpowiednim zakazem biblijnym³⁶. Po raz kolejny żydowski charakter armii machabejskiej został uwidoczniiony po ucieczce armii Gorgiasza, kiedy żołnierze śpiewali Bogu pieśń dziękczynną za jego dobroć i łaskę³⁷. Tak więc znów mamy dowód, iż w wojnie nie uczestniczyli po stronie żydowskiej żadni obcy najemnicy.

Trzeba jednak w tym miejscu zauważyć, że działania przeciwko Nikanorowi i Gorgiaszowi w nieco inny sposób przedstawia 2 Księga Machabejska³⁸. Według niej armia seleukidzka liczyła co najmniej dwadzieścia tysięcy żołnierzy, Juda zaś dysponował zaledwie sześcioma tysiącami ludzi, którzy pokładali swe nadzieje jedynie w Bogu. Dla podniesienia na duchu swoich żołnierzy Juda odwoływał się do bitew, w których słabsi pokonywali silniejszego przeciwnika z pomocą niebios³⁹. Następnie Juda podzielił armię na cztery oddziały, liczące po tysiąc pięciuset ludzi, którymi dowodzili jego czterej bracia. Bratu Eleazarowi powierzył ponadto niezwykle ważne zadanie publicznego odczytywania Tory. 2 Księga Machabejska w jeszcze większym przy tym stopniu kładzie nacisk na wielką pobożność armii żydowskiej, dowodząc, że zwycięstwo pod Emmaus zostało odniesione przede wszystkim przez Boga, a dopiero w drugiej kolejności przez siły ziemskie⁴⁰.

Nieco później, pod koniec 165 lub na początku 164 r. przed Chr., dowiadujemy się, że Juda napotkał na swojej drodze dziesięcioletnią armię seleukidzką pod dowództwem Lizjasza. Ponownie odwołał się do historii żydowskiej podnosząc na duchu swoich żołnierzy i w rezultacie pokonał Lizjasza w bitwie pod Beth-Zur, po której seleukidzki generał wycofał się do Antiochii, gdzie zwerbował wielu nowych najemników⁴¹. 2 Księga Machabejska (przekazująca znacznie bardziej niejasny obraz powstania machabejskiego)⁴², podaje, że pod Beth-Zur znowu miała miejsce boska interwencja⁴³.

³⁵ D. Mendels, *The Rise and Fall of Jewish Nationalism*, op. cit., s. 168.

³⁶ 1 Mch 4, 17–18.

³⁷ 1 Mch 4, 24–25.

³⁸ 2 Mch 8, 8–29, 34–36.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ 2 Mch 8, 34–36; szczegóły militarne przedstawia B. Bar Kochva, op. cit., s. 219–274.

⁴¹ 1 Mch 4, 35.

⁴² 2 Mch 11, 1–21, 29.

⁴³ 2 Mch 11, 8–9. Scena ta jest reminiscencją incydentu z Tymoteuszem omówionego szczegółowo w 2 Mch 10, 24nn, którego nie ma w 1 Mch. 2 Mch 10, 15–38 mówi o krokach armii machabejskiej przeciwko ludności kraju. Szczegóły militarne w B. Bar Kochva, op. cit., s. 275–290.

Jakiś czas później Juda Machabeusz i jego bracia przybyli do Jerozolimy, gdzie przywrócili kult świątynny. W wydarzeniu tym uczestniczyła cała armia, a miało ono miejsce pod koniec lata 164 r. przed Chr.⁴⁴ Ponownie więc podkreślony został całkowicie żydowski charakter armii machabejskiej, z tą tylko różnicą, że tym razem nie uczestniczyła w działaniach militarnych, lecz w oczyszczeniu Przybytku. W czasie pobytu w Jerozolimie Juda wyznaczył specjalny oddział do walki z seleukidzkim garnizonem stacjonującym w miejskiej cytadeli⁴⁵. Warto przy okazji zauważyć, że armia Judy miała prawdopodobnie charakter demokratyczny, wypełniając, podobnie jak np. armia etolska w Grecji⁴⁶, wolę ludu. Tak więc tożsamość między armią i narodem jest tutaj oczywista⁴⁷. Pamiętać jednak trzeba, że poza tą identyfikacją stali żydowscy zwolennicy hellenizacji.

Wkrótce po święcie oczyszczenia świątyni źródła mówią o kolejnym istotnym wydarzeniu, które miało miejsce między grudniem 164 a kwietniem 163 r. przed Chr. Juda pozostawił mianowicie część armii w Judei z dwoma oficerami na czele, Józefem i Azariaszem, celem jej obrony, zakazał przy tym wdawania się w jakiegokolwiek walki z wrogiem do czasu swojego powrotu⁴⁸. Nie znamy pełnego obrazu wydarzeń, ale wydaje się, że armia machabejska została po Beth-Zur podzielona tak, że Szymon Machabeusz z trzema tysiącami ludzi udał się z ekspedycją do Galilei, Juda zaś z ośmioma tysiącami wyruszył do Gileadu. Józef i Azariasz dali się natomiast wciągnąć z dwoma tysiącami żołnierzy w bitwę z Gorgiaszem pod Jamnią. Według 1 Mch prawie wszyscy Żydzi zostali w niej zabici⁴⁹, a powodem klęski był fakt, że na czele wojsk żydowskich stali wodzowie, którzy nie cieszyli się zaufaniem, jak też nie posiadali charyzmy, w przeciwieństwie do braci Machabeuszów. Rzecz ciekawa, że autor 1 Mch podkreśla z wielką mocą ów nieszczęśliwy incydent, wskazując, że poza synami Mattiasa nikt nie miał prawa pełnić roli przywódcy narodu⁵⁰.

Jednocześnie pomoc, jakiej udzielił w tym czasie Żydom w Gileadzie Juda Machabeusz jest kolejnym przykładem na to, iż armia została już uprzednio określona jako żydowska. Co więcej, walki w Gileadzie pokazały, że armia żydowska stała się bardziej zaawansowana w prowadzeniu działań wojennych, prezentując się jako siła zdolna do prowadzenia walk nie tylko na otwartej przestrzeni, ale również oblegania ufortyfikowanych miast⁵¹. Wspomnijmy tu, że kiedy Juda wyruszył na następną wojnę w kraju Filistynów, niektórzy kapłani, chcąc wyróżnić samych siebie, padli

⁴⁴ 1 Mch 4, 37–60. Zwróćmy uwagę, że w 2 Mch 10, 1–8, armia nie jest w tym kontekście wyraźnie wzmiankowana.

⁴⁵ 1 Mch 4, 41.

⁴⁶ J.A.O. Larsen, *Greek Federal States*, Oxford 1968, s. 195–215.

⁴⁷ 1 Mch 4, 41.

⁴⁸ 1 Mch 5, 18–19.

⁴⁹ 1 Mch 5, 55–62.

⁵⁰ D. Mendels, op. cit., s. 171.

⁵¹ 1 Mch 5. Por. I. Shatzman, op. cit., s. 11–35.

w bitwie, wdając się nierozważnie w walkę⁵². Wydaje się co prawda, że fragment ten jest błędnie umiejscowiony w tekście, ale po raz kolejny zaświadcza, że Machabeusze mieli żydowską armię. W następnym incydencie mamy do czynienia z żołnierzami, którzy zostali ukarani, za to, iż mieli posążki bogów ukryte w ubraniach, oczywiście wbrew Torze⁵³. Czystość armii była niezwykle istotna dla Machabeuszy, o czym zaświadcniają też późniejsi historycy. Zauważmy jeszcze w tym miejscu, że po trzech latach od stworzenia machabejskiej milicji mamy już do czynienia z poważną siłą militarną, i to zarówno pod względem liczebności, jak i profesjonalizmu⁵⁴.

Z końcem wiosny 163 r. przed Chr. Juda Machabeusz postanowił rozwiązać problem garnizonu stacjonującego w Akrze⁵⁵ i wezwał wszystkich ludzi do obłężenia, jednakże w początkach lata inwazja Lizjasza i Antiocha V, którzy pojawili się w Judei ze znaczną armią najemną, zmusiła go do zwinięcia obłężenia. Izraelici wyruszyli przeciwko wrogom i – jak zaświadcza 1 Mch – spalili ich i mężnie walczyli⁵⁶. W Beth-Zechariah Juda wraz ze swą armią zabił sześcuset żołnierzy królewskich, ale w walce padł jeden z braci Machabeuszów, Eleazar, który dokonał jednak heroicznego czynu⁵⁷. Zwróćmy uwagę, że według 1 Mch Żydzi zostali w Beth-Zechariah pokonani⁵⁸, natomiast 2 Mch relacjonuje, że dzięki boskiej pomocy Żydzi wyszli z walki zwycięsko⁵⁹.

Nieco później Seleucydzi pozwolili obłożonym Żydom opuścić Beth-Zur, gdzie umieścili swój własny garnizon⁶⁰. 2 Mch ponownie przekazuje inny obraz wydarzeń, relacjonując, iż król po raz drugi zbliżył się do żydowskiej twierdzy, został odrzucony, a po ponownym natarciu pokonany. Stało się tak dzięki Judzie Machabeuszowi, który wysłał obrońcom wszystkie potrzebne rzeczy. Tak więc seleukidzki władca został zmuszony po raz drugi podjąć rokowania z obłożonymi, wyciągnął rękę do zgody, otrzymał ją, odszedł spod Beth-Zur, napadł na żołnierzy Judy, ale został pokonany⁶¹.

⁵² 1 Mch 5, 67; por. 2 Mch 12, 32–45.

⁵³ 2 Mch 12, 29–40. Mamy tu zapewne tłumaczenie, dlaczego stare poglądy przeciwko bałwochwalstwu ciągle jeszcze pojawiały się w niektórych apokryfach i pseudoepigrafach (np. List Jeremiasza; E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.–A.D. 135)*, 3.2, Edinburgh 1973–1987, s. 743–745.

⁵⁴ D. Mendels, op. cit., s. 171.

⁵⁵ 1 Mch 6, 18–20. Rzecz ciekawa, iż Józef Flawiusz w *Ant.* XII, 252, 289, 364, 399; XIII, 2, 23, 34, 40, 42, zresztą jako jedyne źródło, przekazuje, iż wśród załogi cytadeli znajdowali się też Żydzi; zob. J. Sievers, *Jerusalem, the Akra, and Josephus*, [w:] F. Parente and J. Sievers (eds.), *Josephus and the History of the Greco-Roman Period: Essays in Memory of Morton Smith*, Leiden 1994, s. 198–202.

⁵⁶ 1 Mch 6, 31.

⁵⁷ 1 Mch 6, 42–47.

⁵⁸ 1 Mch 6, 47.

⁵⁹ 2 Mch 13, 1–17.

⁶⁰ 1 Mch 6, 49–50.

⁶¹ 2 Mch 13, 19–22.

Po podpisaniu pokoju z Żydami Antioch V i Lizjasz opuścili Palestynę w początkach 162 r. przed Chr. Trzeba zwrócić uwagę, że zwycięstwo Seleucydów pod Beth-Zechariah zmieniło pozycję armii machabejskiej wobec partii żydowskich hellenistów, którzy zapewne nie byli aż tak radykalnymi zwolennikami hellenizacji, jak to próbują przedstawiać Księgi Machabejskie. W każdym razie, na krótko inicjatywa przeszła w ich ręce. Warto zwrócić uwagę, że partia hellenistyczna nie stworzyła własnej armii, jednak po bitwie pod Beth-Zechariah podjęła walkę z oddziałami Judy, tak więc wojna domowa stała się faktem. Co więcej, żydowscy helleniści wkrótce wezwali na pomoc Seleucydów, którzy mieli ich wyratować z rąk wojsk Judy⁶².

Jesienią 162 r. przed Chr. Juda był aktywny na wszystkich frontach wokół Judei, walcząc z partią hellenistyczną kierowaną przez arcykapłana Alkimos⁶³, który w końcu wezwał na pomoc Demetriusza I⁶⁴. Rzecz ciekawa, że helleniści w dalszym ciągu nie stworzyli własnej armii narodowej, której w świetle ideologii hellenistycznej nie potrzebowali. W każdym razie taki obraz zdaje się wyłaniać z dostępnych nam źródeł⁶⁵. Bez wątplenia wpływ na taką postawę miała też mała liczba zwolenników partii hellenistycznej. Demetriusz wysłał armię pod wodzą Bakchidesa, nic nam jednak nie wiadomo o jakimkolwiek jej starciu z wojskami Judy na polu bitwy. Alkimos ponownie zwrócił się o pomoc do Demetriusza, kiedy Juda zdecydował się na zbrojne wystąpienie przeciwko arcykapłanowi. Seleucyda oczywiście skwapliwie wysłał kolejną pomoc. Seleukidzki dowódca Nikanor, po potyczce pod Dessą i próbach dyplomatycznego załatwienia konfliktu z Machabeuszami, otrzymał rozkaz pojmania Judy⁶⁶. Warto przytoczyć tu słowa Nikanora skierowane do kapłanów na górze Syjon, gdzie powiedział: „Jeżeli w tej chwili Juda razem ze swoim wojskiem nie zostanie wydany w moje ręce, spalę tę świątynię, gdy szczęśliwie powrócę”⁶⁷. Nie trzeba dodawać, że kapłani nie mogli wykonać rozkazu seleukidzkiego wodza. Przed bitwą pod Adassą w 161 r. przed Chr. Juda obozował z trzema tysiącami ludzi⁶⁸, gdzie ponownie w modlitwie uwidocznił się żydowski charakter jego armii⁶⁹.

Wrogie armie spotkały się pod Adassą w trzynastym dniu miesiąca Adar 161 r. przed Chr., a rezultatem bitwy było zniszczenie armii Nikanora⁷⁰. I Mch relacjonuje, że po ucieczce armii seleukidzkiej ludzie z całej Judei udali się za nią w pościg,

⁶² D. Mendels, op. cit., s. 172.

⁶³ 1 Mch 7, 21–25; 2 Mch 14, 5–14.

⁶⁴ 1 Mch 7, 25.

⁶⁵ D. Mendels, op. cit., s. 172.

⁶⁶ 2 Mch 14, 15–36.

⁶⁷ 1 Mch 7, 35 (cytat z Biblii Tysiąclecia).

⁶⁸ *Ant.* XII, 408, podają liczbę dwóch tysięcy.

⁶⁹ 1 Mch 7, 40–42.

⁷⁰ 1 Mch 7, 43.

choć oczywiście nie wchodzili oni w skład armii machabejskiej⁷¹. Zgodnie z tradycją, 2 Mch przypisuje zwycięstwo przede wszystkim interwencji Boga⁷². Bez wątplenia nie jest dziełem przypadku, iż 2 Księgę Machabejską kończy wspaniałe zwycięstwo Judy nad Nikanorem⁷³, co pozostaje oczywiście w zgodzie z głównym celem 2 Mch, która miała podkreślić reputację wojsk żydowskich i pokazać, że ich zwycięstwa spowodowała boska interwencja. Zwróćmy przy tym uwagę, że autor 2 Mch pomniejszył znaczenie lub też wręcz pominął kilka żydowskich porażek w tym okresie⁷⁴. Obydwie Księgi Machabejskie podkreślają przy tym fakt, iż nawet Rzymianie wiedzieli o sile armii żydowskiej⁷⁵.

Swoją ostatnią bitwę stoczył Juda Machabeusz pod Elasą wczesnym latem 160 r. przed Chr.⁷⁶, gdzie obozował z trzema tysiącami wybranych żołnierzy⁷⁷. (Trudno określić czy żydowskich żołnierzy rzeczywiście było trzy tysiące, jakkolwiek liczba ta ciągle jest powtarzana w źródłach). Niemniej jednak, Żydzi przerazili się widząc rozmiary armii Bakchidesa. Wielu uciekło z obozu i w rezultacie do walki przystąpiło nie więcej niż ośmiuset ludzi. Juda zdawał sobie zapewne sprawę z beznadziejności sytuacji, stanął jednak do walki i zginął na polu bitwy. Jego następcą został wybrany kolejny z braci Machabeuszy, Jonatan⁷⁸. 1 Mch podaje, iż niektórzy żołnierze Judy ocalili, bowiem Jonatan wraz ze swymi ludźmi zaatakował synów Jambriego⁷⁹, choć wydaje się, że mamy tu do czynienia z partyzantami, a nie regularnym oddziałem⁸⁰.

Nieco później Bakchides przyjął nową strategię, polegającą na fortyfikowaniu miast wokół Jerozolimy i osadzeniu w nich oddziałów wojskowych oraz gromadzeniu zapasów żywności. Wziął również jako zakładników synów znaczniejszych przywódców żydowskich i osadził ich w jerozolimskiej cytadeli⁸¹. Zauważmy przy tym, że partia hellenistyczna prawdopodobnie nadal nie stworzyła żadnej rodzimej armii, ponieważ po śmierci arcykapłana Alkimososa wczesnym latem 159 r. przed

⁷¹ 1 Mch 7, 46.

⁷² 2 Mch 15, 6–36.

⁷³ J. Geiger, *The History of Judas Maccabaeus: One Aspect of Hellenistic Historiography*, „Zion” 49 (1984), s. 1–8 (hebr.).

⁷⁴ Szczegóły militarne zob. B. Bar Kochva, op. cit., s. 347–375.

⁷⁵ 1 Mch 8, 23–32; 1 Mch 4, 11. O Rzymie w literaturze żydowskiej zob. D. Flusser, *The Kingdom of Rome in the Eyes of the Hasmoneans, and as Seen by the Essenes*, „Zion” 48 (1983), s. 149–176 (hebr.); M. Hadas-Lebel, *L'Évolution de l'image...*, [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 2.20.1, Berlin 1987, s. 715–856.

⁷⁶ 1 Mch 9, 18.

⁷⁷ 1 Mch 9, 1–22; *Ant.* XII, 422, podają liczbę jednego tysiąca.

⁷⁸ 1 Mch 9, 23–31. O szczegółach militarnych zob. B. Bar Kochva, op. cit., s. 376–402.

⁷⁹ 1 Mch 9, 31–42.

⁸⁰ D. Mendels, op. cit., s. 173.

⁸¹ 1 Mch 9, 50–53.

Chr. helleniści⁸², widząc dobrą fortunę Jonatana i jego zwolenników, postanowili wezwać ponownie na pomoc Bakchidesa⁸³. Armia hasmonejska po bitwie pod Elassą z pewnością znacznie się skurczyła, a być może nawet rozproszyła. W związku z tym obserwujemy zjawisko ponownego pojawiania się grup zwolenników Machabeuszy. Było to jednak wyraźnym regresem w porównaniu do stosunkowo dobrze zorganizowanej żydowskiej armii Judy. Bakchides wkrótce opuścił Palestynę, bowiem jego walki z machabejską partyzantką nie przynosiły większych rezultatów. Jonatan mógł zatem bez większych przeszkód sprawować dalej rządy nad Judeą⁸⁴.

Sposobność do stworzenia nowej armii, dobrze wyekwipowanej i wolnej od przeszkód powodowanych przez partię hellenistyczną, przyszła ze strony Seleucydów walczących o władzę. W tym momencie, pod koniec lat pięćdziesiątych II w. przed Chr., rozpoczyna się zupełnie nowa faza w historii armii żydowskiej. Przez następne dwadzieścia lat odgrywała ona w regionie bardzo istotną rolę. Jesienią 152 r. przed Chr. Demetriusz I, chcąc wykorzystać poparcie Żydów przeciwko Aleksandrowi Balasowi, dał pośród innych obietnic zgodę na rekrutację przez Jonatana wojsk i ich wyposażenie oraz uczynił Machabeusza swoim sojusznikiem. Seleucyda wydał też rozkaz uwolnienia zakładników przebywających w jerozolimskiej cytadeli⁸⁵. Jonatan przybył do Jeruzolimy i przeczytał królewski list ludowi oraz załodze cytadeli, która przestraszyła się zgody Demetriusza na rekrutację nowej żydowskiej armii. Zaraz potem Jonatan rozpoczął fortyfikowanie Jeruzolimy, w tym czasie załogi umieszczone w twierdzach przez Bakchidesa uciekły. Niektórzy z hellenistów udali się do Beth-Zur, które służyło za miasto schronienia⁸⁶. Jednakże Aleksander Balas zaoferował Jonatanowi urząd arcykapłana i pozycję swojego *philos*, na co Jonatan się zgodził i zebrał wojska, dostarczając im uzbrojenie⁸⁷.

Pod koniec lata 150 r. przed Chr. Aleksander Balas, teraz już jedyny pan monarchii Seleucydów, mianował Jonatana Machabeusza jednym ze swoich najlep-

⁸² S. Mędała, *The Character and Historical Setting of 4QMMT*, „The Qumran Chronicle”, Vol. 4, No. 1/2 (July 1994), s. 18–27; idem, *Próby ustalenia charakteru i okoliczności powstania dokumentu Qumrańskiego o wypełnianiu Tory (4QMMMT)*, [w:] *Studia orientalia Thaddaeo Lewicki Oblata*, Kraków 1994, s. 159–164, dowodzi, że arcykapłan Alkimos dokonał reorganizacji kultu świątynnego, co przemilczają Księgi Machabejskie. Co więcej, jego zdaniem Alkimos nie zmarł w roku 159 przed Chr., ale nadal sprawował funkcję arcykapłana po tej dacie, natomiast informacje o jego śmierci w 1 Mch 9, 56–57 trzeba uznać za legendę wprowadzoną przez źródła machabejskie celem przemilczenia reform, jakie przeprowadził ten arcykapłan z rodu Aarona wraz z lewitami i chassidim. Warto też wspomnieć, iż S. Mędała uważa Alkimosza za Nauczyciela Sprawiedliwości, znanego z dokumentów gminy qumrańskiej, jak też autora kilku psalmów kanonicznych oraz Księgi Daniela.

⁸³ 1 Mch 9, 58.

⁸⁴ 1 Mch 9, 73–73.

⁸⁵ 1 Mch 10, 6–14.

⁸⁶ 1 Mch 10, 14.

⁸⁷ 1 Mch 10, 17–21.

szych *philo*i i uczynił go wodzem i cywilnym namiestnikiem prowincji⁸⁸. Rzecz ciekawa, że wiosną 145 r. przed Chr. Apollonios, wódz Demetriusza II, wysłał Jonatanowi wiadomość, w której porównał swoją armię z armią żydowską, stwierdzając, że armia żydowska była armią do prowadzenia działań wojennych w górach, natomiast armia seleukidzka jest armią „miejską”⁸⁹. Tak więc armia machabejska została uznana za jedną z najważniejszych sił w regionie. Komplementy Apolloniosa na nic się jednak nie zdały, bowiem Jonatan zdecydował się dalej walczyć po stronie Aleksandra Balasa. Zebrał dziesięć tysięcy ludzi i opuścił Jerozolimę, wkrótce dołączył do niego brat Szymon⁹⁰. Jonatan walczył następnie z miastami nadbrzeżnymi, wspierającymi Demetriusza. Wkrótce potem, wykorzystując potyczki między lokalnymi dowódcami, obległ Akre, wcześniej jednak, latem 145 r. przed Chr., wybrał się nad rzekę Eleutheros w charakterze eskorty Ptolemeusza VI. Po śmierci Aleksandra Balasa helleniści żydowscy udali się do Demetriusza II, który zastąpił w Palestynie Ptolemeusza VI, aby prosić Seleucydę o pomoc⁹¹. Po raz kolejny trzeba zauważyć, że żydowscy przeciwnicy braci Machabeuszy nie stworzyli swej własnej armii, w każdym razie nie wspominają o tym źródła.

Demetriusz II wezwał Jonatana Machabeusza do Ptolemaidu latem 145 r. przed Chr., gdzie potwierdził wcześniejsze nadania, a więc stanowisko arcykapłana i tytuł etnarchy Judei, ale zredukował też podatki i nadał Machabeuszowi trzy sąsiadujące okręgi⁹². Nieco później Jonatan wysłał do Demetriusza prośbę o wycofanie seleukidzkiego garnizonu z jerozolimskiej cytadeli, jak też garnizonów rozmieszczonych w twierdzach, ponieważ nadal walczyły one z Izraelem⁹³. Można stąd wysnuć wniosek, że armia żydowska nie była jeszcze dostatecznie silna, aby załatwić sprawę Akry, lub też Jonatan uznał, że nadal może wiele zdziałać środkami dyplomatycznymi⁹⁴.

Demetriusz miał zamiar rzeczywiście wycofać swoje wojska, ale w zamian poprosił o przysłanie mu posiłków. Jonatan oddał do jego dyspozycji – według I Księgi Machabejskiej – trzy tysiące ludzi, którzy udali się do Antiochii⁹⁵. Wydaje się, że podana liczba nie jest dokładna, ale niewątpliwie wskazuje, iż Jonatan dysponował wtedy znacznymi możliwościami rekrutacyjnymi. W każdym razie wysłane posiłki żydowskie uratowały Demetriusza przed buntem mieszkańców Antiochii, co znacznie podniosło rangę wojsk w oczach samego króla, jak i ludności monarchii seleukidzkiej. Żołnierze żydowscy powrócili do Jerozolimy z wielkimi łupami⁹⁶. Warto

⁸⁸ 1 Mch 10, 65.

⁸⁹ 1 Mch 10, 71.

⁹⁰ 1 Mch 10, 74.

⁹¹ 1 Mch 11, 21.

⁹² 1 Mch 11, 20–29.

⁹³ 1 Mch 11, 41.

⁹⁴ D. Mendels, op. cit., s. 175.

⁹⁵ 1 Mch 11, 44.

⁹⁶ 1 Mch 11, 44–51.

raz jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że wojska żydowskie znalazły wielkie uznanie wśród ludności pogańskiej, choć – co ciekawe – niektóre relacje antyżydowskie podają, iż Żydzi nie byli postrzegani jako żołnierze odnoszący sukcesy. Demetriusz nie zachował się lojalnie wobec Jonatana, który przeszedł wraz ze swym bratem Szymonem na służbę małoletniego Antiocha VI, syna Aleksandra Balasa, będącego pod opieką Tryfona⁹⁷. Nowy władca, potwierdzając godności Jonatana, mianował Szymona Machabeusza *strategos* wybrzeża od granicy egipskiej aż do Schodów Tyru⁹⁸. Pamiętać przy okazji trzeba, że armia hasmonejska uczestniczyła w wielu konfliktach z obcymi siłami, dzięki czemu stała się liczącą się siłą w regionie, a bez wątpienia wzmocniło to również jej ściśle narodowy charakter, co tak bardzo odróżniała ją od innych armii, składających się głównie z najemników⁹⁹.

Niebawem Tryfon uznał za rzecz właściwą pozbycie się Jonatana Machabeusza, którego postrzegał jako realne zagrożenie na swojej drodze ku zdobyciu panowania nad całą Azją¹⁰⁰. Jonatan zdołał zgromadzić przeciwko Tryfonowi czterdzieści tysięcy ludzi¹⁰¹; jest to największa armia hasmonejska, jaka kiedykolwiek została wzmiankowana w źródłach. Trudno powiedzieć czy mamy do czynienia z wyolbrzymioną liczbą, ale możemy przypuszczać, że cała ta – niewątpliwie wielka – armia była żydowska. Nawet jeżeli przyjmiemy mniejsze rozmiary tej armii, to i tak mamy do czynienia, jak na połowę II w. przed Chr., ze zjawiskiem wyjątkowym. Warto przypomnieć, że w bitwie pod Rafią w 217 r. przed Chr., jednej z ważniejszych bitew okresu hellenistycznego, Seleucydzi dysponowali siedemdziesięcioma tysiącami piechoty, pięcioma tysiącami kawalerii i siedemdziesięcioma trzema słoniami bojowymi. Pamiętać jednak należy, że w znacznym stopniu twórcami potęgi armii żydowskiej byli sami Seleucydzi. Można przypuszczać, że armia hasmonejska stała się ważną kartą przetargową w momencie ogłoszenia niepodległości Judei przez Szymona Machabeusza w 143/142 r. przed Chr.¹⁰²

Tryfon zmusił Jonatana do odesłania armii żydowskiej do domu. Zatrzymał jednak przy sobie trzy tysiące ludzi, z których dwa tysiące stacjonowało w Galilei, natomiast tysiąc pozostawał przy Jonatanie¹⁰³. Żydowski przywódca został wtedy pojmany przez Tryfona w Acco-Ptolemais i zamordowany wraz z towarzyszącymi mu ludźmi¹⁰⁴. Pozostali żołnierze żydowscy powrócili na wieść o śmierci Jonatana do Judei¹⁰⁵. Zgodnie z wolą ludu wojnę miał prowadzić dalej Szymon Machabeusz

⁹⁷ 1 Mch 11, 52–12, 34.

⁹⁸ 1 Mch 11, 59.

⁹⁹ D. Mendels, op. cit., s. 176.

¹⁰⁰ 1 Mch 12, 39–40.

¹⁰¹ 1 Mch 12, 41.

¹⁰² D. Mendels, op. cit., s. 176.

¹⁰³ 1 Mch 12, 46–47.

¹⁰⁴ 1 Mch, 13, 23.

¹⁰⁵ 1 Mch 12, 50–52.

(stało się to latem 143 r. przed Chr.)¹⁰⁶. Zebrał on nie tylko całą armię, ale też otoczył Jerozolimę fortyfikacjami, tak więc w momencie najazdu Tryfona Żydzi byli gotowi do podjęcia walki¹⁰⁷. W wyniku nawałnicy śnieżnej Tryfon został zmuszony do odwrotu (zima 143 r. przed Chr.), natomiast Żydzi ponownie uznali za króla Demetriusza II. Tryfon zabił wtedy Antiocha VI i ogłosił się królem Azji¹⁰⁸. Szymon w stosunkowo krótkim czasie odbudował twierdze Judei¹⁰⁹ i w 142 r. przed Chr. ogłosił niepodległość Judei¹¹⁰, obejmując między innymi funkcję arcykapłana i stratega (w sensie głównodowodzącego). Nie jest wykluczone, że w chwili objęcia władzy przez Szymona Machabeusza, jak w też w całym okresie jego rządów, armia żydowska znacznie podniosła swoje walory bojowe, korzystając zapewne z doświadczeń armii hellenistycznych¹¹¹. W każdym razie Żydzi poczuli się wystarczająco silni, aby rozwiązać problem Akry. Szymon wzmocnił fortyfikacje wzgórza świątynnego w pobliżu cytadeli i umieścił tam swoje wojska. Mianował też swego syna Jana Hirkana I dowódcą wszystkich podległych sobie wojsk¹¹².

Trzeba w tym miejscu zauważyć, że wzgórze świątynne w Jerozolimie pełniło rolę nie tylko centrum duchowego i religijnego, ale odgrywało też istotną rolę militarną i strategiczną. Być może dlatego narodziła się wtedy w niektórych kołach judaizmu idea świętej wojny. Można też przypuszczać, że nominacja Jana Hirkana oznaczała, iż Szymon postrzegał swój ród jako dynastię panującą. Podobnie jak w sąsiednich krajach władca był jednocześnie naczelnym dowódcą armii. I Księga Machabejska wysławia Szymona za to, iż dostarczył do miast żywność i broń, aby mogły stawiać opór wrogom¹¹³ oraz, że walczył za swój naród i wydał znaczną część własnych pieniędzy na uzbrojenie żydowskiej armii narodowej, nie wspominając o żołdzie dla niej¹¹⁴. Ufortyfikował miasta Judei oraz Beth-Zur na judejskiej granicy, gdzie wcześniej składana była broń nieprzyjaciół; w tym ostatnim umieścił żydowski garnizon. Swoje fortyfikacje zawdzięczają też Szymonowi Joppa oraz Gezer, gdzie wcześniej mieszkali wrogowie Żydów, on zaś osiedlił tam żydowskich osadników. Polityka Szymona prowadziła jednak do utrzymania czysto narodowej armii, w przeciwieństwie do armii hellenistycznych¹¹⁵. Jego siła militarna została potwierdzona przez Antiocha VII Sidetes, który w 140/139 r. przed Chr. wysłał do Szymona list stwierdzający, iż cała broń, którą przygotował oraz wszystkie fortyfi-

¹⁰⁶ I Mch 13, 9.

¹⁰⁷ I Mch 13, 20.

¹⁰⁸ I Mch 13, 32.

¹⁰⁹ I Mch 13, 33.

¹¹⁰ I Mch 13, 41.

¹¹¹ I. Shatzman, op. cit., s. 11–97.

¹¹² I Mch 13, 52–53.

¹¹³ I Mch 14, 10.

¹¹⁴ I Mch 14, 32–34.

¹¹⁵ Por. I Mch 14, 35; 42; 47.

kacje, które zbudował mają pozostać w rękach żydowskich¹¹⁶. Nieco później, kiedy Antioch VII znalazł się w Palestynie, aby rozprawić się z Tryfonem, Szymon postąpił mu dwa tysiące żołnierzy, których jednak Seleucyda nie przyjął¹¹⁷.

Walka o tron Seleucydów trwała nadal, a fakt ten bez wątpienia wzmacniał ciągle pozycję Hasmoneuszy. O samej armii żydowskiej obszerniejsze wzmianki pojawiają się ponownie między jesienią 139 i 138 r. przed Chr., kiedy to Antioch VII wysłał na wojnę przeciwko Judei Kendebaios. Dowódcami armii żydowskiej mianował Szymon swoich synów, Jana Hirkana i Judę, którzy mieli do dyspozycji dwadzieścia tysięcy żołnierzy, wybranych przez ojca¹¹⁸. Nie możemy przy tym wykluczyć, że hasmonejska Judea dysponowała jakąś stałą armią (nie jesteśmy jednak w stanie określić jej liczebności, być może chodzi o kilka tysięcy ludzi), natomiast w razie potrzeby mobilizowano większe siły. Być może w ten właśnie sposób należy tłumaczyć różnice w liczebności armii żydowskiej, podawanej przez źródła¹¹⁹. W każdym razie Szymon Machabeusz został zamordowany przez Ptolemeusza Abusa, a władcą Judei został w 135 r. przed Chr. (lub też na początku roku 134 przed Chr.) Jan Hirkan I¹²⁰.

Na okres od października 135 do października 134 przed Chr. przypadł rok szabatowy¹²¹, wobec czego wszelkie działania wojenne uległy zawieszeniu. Podczas oblężenia Jerozolimy przez Antiocha VII Sidetes w roku 132 przed Chr. Jan Hirkan I zaobserwował, iż wielka liczba ludzi nie przynosi korzyści obronie, ponieważ powoduje szybsze wyczerpywanie się zapasów żywności, i że wykonywana praca nie odpowiada liczbie rąk. Dlatego też oddzielił i wygnał tych, którzy byli bezużyteczni, zatrzymał natomiast tylko ludzi w kwiecie wieku, zdolnych do walki¹²². Antioch nie pozwolił im opuścić miasta, wobec czego błakali się oni wokół murów pomiędzy dwoma armiami, słabnąc bardzo szybko i będąc już blisko śmierci. W czasie Świąta Namiotów ludziom tym pozwolono wrócić do miasta, ponieważ ich „bracia” ulitowali się nad nimi; możemy więc przypuszczać, że byli to Żydzi¹²³. Oblężenie Jerozolimy przez Antiocha sprawiało na Żydach zapewne przygnębiające wrażenie, tym bardziej, że Judea ogłosiła niezależność dopiero dziesięć lat wcześniej¹²⁴. Józef Fla-

¹¹⁶ 1 Mch 15, 7.

¹¹⁷ 1 Mch 15, 25–27.

¹¹⁸ 1 Mch 16, 1–4.

¹¹⁹ D. Mendels, op. cit., s. 178.

¹²⁰ 1 Mch 16, 11–24; *Ant.* XIII, 230.

¹²¹ *Ant.* XIII, 234.

¹²² *Ant.* XIII, 240.

¹²³ *Ant.* XIII, 241.

¹²⁴ Warto może wspomnieć, że J. Wolski, *Dzieje i upadek Imperium Seleucydów*, Kraków 1999, s. 97, przyp. 29, wskazuje, iż nie można całkowicie lekceważyć kampanii Antiocha VII na terenie Judei, co czynią S. Sherwin-White and A. Kuhrt, *From Samarkand to Sardis*, London 1993, s. 208 nn., bowiem angażowała ona poważne siły monarchii Seleucydów. S. Sherwin-White i A. Kuhrt wyrażają zresztą w cytowanej książce generalny pogląd, iż Żydzi, jako nieliczna społeczność, nie absorbowali Seleucy-

wiuz relacjonuje, iż Jan Hirkan I otworzył nawet grobowiec króla Dawida, który przewyższał bogactwem wszystkich innych królów, zabierając stamtąd trzy tysiące talentów srebra, które przeznaczył m.in. na zaciągnięcie obcych wojsk (był pierwszym żydowskim królem, w którego armii znaleźli się najemnicy)¹²⁵. W 130 r. Jan Hirkan I wyruszył z Antiochem VII przeciwko Partom¹²⁶. W czasie tej wyprawy Antioch pozostał w jakimś miejscu na prośbę Jana Hirkana I z powodu święta¹²⁷. Możemy tylko przypuszczać, że obchodów święta zażądali Żydzi znajdujący się w armii hasmonejskiej.

Wraz z zapoczątkowaniem podbojów Jana Hirkana I w latach dwudziestych II w. przed Chr. w dziejach armii hasmonejskiej rozpoczęła się nowa faza. Hasmo-neusze nie musieli już dłużej wspomagać swoimi wojskami władców hellenistycznych, a momentem przełomowym stała się tu śmierć Antiocha VII Sidetes¹²⁸. W latach 109–107 przed Chr., kiedy zaatakowana została Samaria, ponownie mamy do czynienia z dowodami na dynastyczne podejście Hasmo-neuszy do państwa, mianowicie główne role w podboju Samaritis powierzył Jan Hirkan I swoim synom, Judzie Arystobulowi i Antygonowi. Ten pierwszy przejął rządy po śmierci ojca w 104 r. przed Chr., przyjmując tytuł królewski. Przy okazji nowy władca kazał zamordować swego brata Antygona¹²⁹, wkrótce jednak sam zmarł. Nowym władcą został jego brat, Aleksander Janneusz (103–76 po Chr.).

Warto wspomnieć w tym miejscu, że Żydzi odgrywali też w tym czasie pewną rolę w armiach hellenistycznych, czego świetnym przykładem jest mianowanie przez egipską królową, Kleopatę III, dwóch Żydów jako dowódców mających walczyć z Ptolemeuszem Latyrosem, zbuntowanym synem egipskiej władczyni¹³⁰. Bez wątplenia z punktu widzenia tożsamości narodowej służba Żydów z diaspory w armiach obcych państw zasługuje na uwagę. Wydaje się, że kierowali się oni w pewnym przynajmniej stopniu poczuciem lojalności wobec kraju, w którym przyszło im mieszkać, choć oczywiście zachowywali jednocześnie sympatię i poczucie przynależności do Żydów palestyńskich i państwa hasmonejskiego. W czasie wojny z Ptolemeuszem Latyrosem (103/102 przed Chr.) Aleksander Janneusz zebrał armię liczącą pięćdziesiąt lub osiemdziesiąt tysięcy ludzi z Palestyny i wyruszył przeciwko egipskiemu władcy. Możemy przypuszczać, że wśród tak wielkiej liczby znaleźli się również poganie, wzmiankowani przez Józefa Flawiusza¹³¹. Żydowski historyk

dów. J. Wolski, op. cit., s. 101, przyp. 37, zwraca uwagę, że przeciętne sąsiedztwo Palestyny z Egiptem czyniło ją niezwykle ważnym terytorium dla Seleucydów.

¹²⁵ *Ant. XIII*, 249.

¹²⁶ *Ant. XIII*, 249; Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 34, 15–17.

¹²⁷ *Ant. XIII*, 251.

¹²⁸ *Ant. XIII*, 273.

¹²⁹ *Ant. XIII*, 303–313.

¹³⁰ *Ant. XIII*, 285; zob. E. Van't Dack et al., *The Judean-Egyptian Conflict, 103-101 B.C.*, Brussels 1989.

¹³¹ *Ant. XIII*, 337.

określa co prawda armię Janneusza mianem żydowskiej¹³², ale nie jest wykluczone, że jest to tylko zabieg, który ma odróżnić siły hasmonejskie od „egipskiej” armii Ptolemeusza¹³³. Jeżeli nawet taki był zamiar Józefa, to jest rzeczą oczywistą, że część armii Aleksandra Janneusza była żydowska, ponieważ Latyros zastał wioski Judei pozbawione mężczyzn¹³⁴. Tak więc Janneusz musiał zwerbować do walki z Egipcjaninem swoje rezerwy. Zauważmy przy okazji, że po podboju terytoriów w Transjordanii kilka lat później, o jego obozie mówiło się jako o obozie Żydów¹³⁵.

Za panowania Aleksandra Janneusza armia hasmonejska była bardziej niż dotąd zaangażowana w podbój miast zamieszkałych przez ludność pogańską. To uruchamiało również ofensywną i przykrą wojnę z nieżydowską ludnością Palestyny, wobec której armia żydowska zachowywała się nieprzyjaźnie. Armia hasmonejska nauczyła się od swoich sąsiadów nie tylko lepszych technik prowadzenia wojny, ale również niechlubnych zachowań związanych z działaniami wojennymi. Aleksander Janneusz użył też swej armii, w końcu ciągle posiadającej zdecydowane oblicze narodowe, do zabicia sześciu tysięcy faryzeuszy, którzy przewodzili opozycji przeciwko rządóm hasmonejskim. Józef Flawiusz podaje też, że Aleksander Janneusz utrzymywał obce wojska Pizydyjczyków i Cylicjan, ponieważ nie mógł użyć Syryjczyków, będąc z nimi w stanie wojny¹³⁶. Fakt ten pokazuje, że armie w tych czasach składały się co prawda z najemników, ale przynajmniej w jakimś stopniu zachowane zostały przez władców hellenistycznych odrębności „narodowe”. Oczywiście zasadniczą większość armii Janneusza tworzyli Żydzi, ale też hasmonejski władca nie mógł sobie pozwolić na rekrutację zbyt wielu obcych najemników, co wynikało m.in. z faktu, iż Żydzi byli tańsi niż najemnicy, a poza tym bardziej lojalni, rzecz w końcu nie do przecenienia. Tak więc Janneusz był zmuszony użyć przeciwko faryzeuszom armii państwa żydowskiego, w ogromnej większości złożonej z Żydów, którym przyszło walczyć ze swoimi współobywatelami, występującymi przeciwko polityce prowadzonej przez króla Judei¹³⁷.

Według przekazów źródłowych w przeciągu sześciu lat Aleksander Janneusz miał zabić około pięćdziesięciu tysięcy ludzi, która to liczba może być wyolbrzymiona, tym bardziej, że mamy tu do czynienia z wojną domową (kolejna wojna domowa wybuchła po śmierci królowej Aleksandry Salome w 67 r. przed Chr., a toczyła się między jej i Janneusza synami, Janem Hirkanem II i Judą Arystobulem II). Zwróćmy uwagę, że mamy tu do czynienia z regularną armią państwa żydowskiego, w przeciwieństwie do powstania machabejskiego, którego główną siłą była ochotnicza milicja. Przeciwnicy Janneusza wezwali na pomoc Seleucydę Demetriusza

¹³² *Ant.* XIII, 342.

¹³³ D. Mendels, *op. cit.*, s. 180.

¹³⁴ *Ant.* XIII, 345–346.

¹³⁵ *Ant.* XIII, 356, 362.

¹³⁶ *Ant.* XIII, 373–374.

¹³⁷ D. Mendels, *op. cit.*, s. 180.

Eukairosa¹³⁸, przeciwko któremu król Judei zgromadził sześć tysięcy dwustu najemników i około dwudziestu tysięcy żołnierzy z wiernych mu oddziałów żydowskich¹³⁹. Wydaje się, że siły owe odzwierciedlały dość wiernie proporcje narodowościowe w armii Aleksandra Janneusza, w której około jednej trzeciej stanowili najemnicy¹⁴⁰. Ze starcia wyszedł zwycięsko Demetriusz Eukairos, a najemnicy Janneusza znaleźli śmierć dając dowód lojalności i odwagi. Zginęło też wielu żołnierzy seleukidzkich. Aleksander Janneusz zarządził odwrót w góry, gdzie dołączyło do niego sześć tysięcy Żydów. Sam Demetriusz wycofał się, musiał bowiem prawdopodobnie walczyć ze swoim bratem Filipem. Natomiast przeciwko Hasmoneuszowi nadal walczyło wielu Żydów, którzy ponosili klęski i ginęli w bitwach¹⁴¹. Wspomnieć jeszcze trzeba, że rządy Aleksandra doprowadziły do opuszczenia Judei przez osiem tysięcy jego żydowskich oponentów.

Rzecz ciekawa, że w chwili przekazywania władzy nad królestwem swej żonie Aleksandrze Salome Janneusz stwierdził, że faryzeusze są siłą, z którą trzeba się liczyć¹⁴². Rzeczywiście za panowania Aleksandry stali się oni bardzo ważną siłą w państwie; królowa utrzymywała zresztą z nimi dobre stosunki. Aleksandra Salome przyjęła na służbę bardzo znaczną liczbę najemników i dwukrotnie powiększyła armię, wobec czego lokalni władcy uznali za stosowne oddać zakładników w dowód lojalności¹⁴³. Udzielała też wraz ze swą armią pomocy obcym monarchom, m.in. wysłała wojska do Damaszku, aby zapobiec zdobyciu miasta przez Ptolemeusza, syna Mennausa¹⁴⁴. Stabilności Judei zagrażali jednak synowie Aleksandry, bowiem w chwili jej śmierci młodszy z synów, Juda Arystobul II, wszczął bunt. Zapewnił sobie na początek poparcie przyjaciół ojca, którym Aleksandra nadała kilka twierdz¹⁴⁵, dzięki czemu w ciągu piętnastu dni przejął kontrolę nad dwudziestoma dwoma twierdzami oraz zwerbował armię w Libanie i Trachonitis¹⁴⁶. Wydaje się, że jego armię tworzyli w ogromnej większości najemnicy. Armia Judei pozostała na razie wierna królowej¹⁴⁷, ale po przejściu władzy przez Jana Hirkana II jej większość zdezerterowała i przeszła na stronę Arystobula¹⁴⁸.

Warto w tym miejscu zauważyć, jak szybko obydwie strony wojny domowej w Judei były w stanie zebrać swoje armie, bowiem zarówno Arystobul II, jak i Jan

¹³⁸ *Ant.* XIII, 376.

¹³⁹ *Ant.* XIII, 377.

¹⁴⁰ *BJ I*, 93, podaje, że Aleksander Janneusz miał osiem tysięcy najemników, tysiąc kawalerii i dziesięć tysięcy Żydów.

¹⁴¹ *Ant.* XIII, 379.

¹⁴² *Ant.* XIII, 400–407.

¹⁴³ *Ant.* XIII, 408–409.

¹⁴⁴ *Ant.* XIII, 418; *BJ I*, 115.

¹⁴⁵ *Ant.* XIII, 417.

¹⁴⁶ *Ant.* XIII, 427.

¹⁴⁷ *Ant.* XIII, 429.

¹⁴⁸ *Ant.* XIV, 4; *BJ I*, 120–121.

Hirkan II dysponowali wiernymi sobie oddziałami¹⁴⁹. Konflikt między braćmi doprowadził ostatecznie do bezpośredniej interwencji Rzymian, w wyniku której Judea straciła swoją niezależność w 63 r. przed Chr. Nie od rzeczy będzie wspomnieć gorzkie słowa Józefa Flawiusza, który wymienił armię jako jeden z symboli narodowych¹⁵⁰. Jednak podział i przeobrażenia armii hasmonejskiej w czasie panowania Aleksandra Janneusza i Aleksandry Salome, wykorzystywanie najemników na dużą skalę w armii narodowej, wreszcie jej użycie w bratobójczej wojnie, doprowadziły do upadku armii hasmonejskiej jako symbolu jednoczącego naród żydowski¹⁵¹.

Warto poświęcić nieco uwagi armii jako symbolowi narodowemu w literaturze żydowskiej i pogańskiej. Lektura Ksiąg Machabejskich uzmysławia, jak ważną rolę odgrywała armia w nacjonalistycznie nastawionej społeczności żydowskiej, zarówno przed powstaniem, jak i już w okresie istnienia państwa¹⁵². Koncepcja armii – w momencie powstania – wyłaniająca się z owych właśnie ksiąg to narodowy, polityczny symbol żydowski, w całości złożony z żydowskich elementów. Ten czynnik stanowił podstawowy wyróżnik armii żydowskiej w stosunku do armii obcych państw¹⁵³. Dowódcami armii byli oczywiście Żydzi, również wojny prowadzone przez nią toczono w we wspólnym narodowym interesie, nawet jeżeli armia brała udział w konfliktach zbrojnych podejmowanych przez obce siły. Ten narodowy interes to oczywiście podbój lub odzyskanie Ziemi Obiecanej, oczyszczenie jej z elementów pogańskich i założenie żydowskiego państwa. Co więcej, armia miała obowiązek spełniać nie tylko zadania militarne, bowiem jej obowiązkiem było też ratowanie Żydów z niebezpiecznych miejsc, oczyszczenie świątyni jerozolimskiej, a nawet walka z przeciwnikami wśród samych Żydów (mowa tu oczywiście o hellenistach)¹⁵⁴. Nie możemy, rzecz jasna, zapominać, że Księgi Machabejskie nie są całkowicie obiektywne wobec owych żydowskich hellenistów, ale bez wątpienia usprawiedliwiają próbę ich wyeliminowania, bowiem postrzegają ich jako grzeszników. Rzecz ciekawa, że użycie najemników nie jest szczególnie źle oceniane w literaturze żydowskiej, ale mówimy tu o literaturze pochodzącej z okresu powstania machabejskiego, gdzie zazwyczaj mowa o armii w czasie przeszłym. Warto wspomnieć o kilku przykładach.

Księga Jubileuszów (pochodząca z II w. przed Chr.), opisując wojnę Jakuba i jego synów z koalicją amorycką, wspomina, że Jakub, jego trzej synowie oraz wszyscy słudzy ojca i synów wyruszyli przeciwko wrogom wraz z sześcioma tysią-

¹⁴⁹ *Ant. XIV, 37–58; BJ I, 120–140.*

¹⁵⁰ *Ant. XIV, 77–78.*

¹⁵¹ D. Mendels, *op. cit.*, s. 182.

¹⁵² Trzeba zauważyć, że pojęcie nacjonalizmu w odniesieniu do czasów starożytnych nie jest chyba najwłaściwsze, choć trudno znaleźć tu inne. Niemniej jednak, może właśnie do narodu wybranego jego stosowanie jest najbardziej usprawiedliwione.

¹⁵³ D. Mendels, *op. cit.*, s. 182.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 182.

cami ludzi i zabili przeciwników na polach Shechem¹⁵⁵. Jeżeli założymy, że przedstawiona historia odnosi się do prawdziwych realiów w niewielkim chociaż stopniu, to owi służący mogli stanowić siły najemne¹⁵⁶. Nie możemy jednak wykluczyć, że mamy do czynienia z Żydami. Z nieco jaśniejszą sytuacją spotykamy się w opisie wymagowanej wojny Jakuba z Edomem, zawartym również w Księdze Jubileuszów¹⁵⁷. Ezaw przyjął do służby najemników z Aramu, Moabu, Ammonu, Kittim i innych krajów, przeciwko którym Jakub walczył wraz ze swymi trzema synami i wszystkimi sługami. Wynika z tej opowieści, że Żydzi nie korzystali z usług najemników (trzeba pamiętać, że Księga Jubileuszów, podobnie jak np. Testament Dwunastu Patriarchów, odzwierciedlała wiele idei współczesnych, które przeniesione zostały do przeszłości). Jeszcze wyraźniejsza w podkreślaniu żydowskiego oblicza armii jest Księga Judyty, hellenistyczna przecież w swej formie. Mowa tu, iż po zabiciu Holofernesa przez Judytę wieści o tym wydarzeniu obiegły cały kraj, a cały Izrael stanął do walki z wrogami¹⁵⁸.

Bardziej bezpośrednie odniesienia możemy znaleźć w literaturze qumrańskiej. Rozdział o władzy królewskiej w Zwoju Świątynnym podkreśla, iż armia narodowa powinna być żydowska. Jeżeli tekst ten napisany został, aby podważyć legalność królewskiej władzy Aleksandra Janneusza, to dostrzegamy tu fakt, iż pobożni Żydzi potępiali w tym czasie najemników, którzy wchodzili w skład armii hasmonejskiej wraz z Żydami¹⁵⁹. Z kolei Zwój Wojny, który powstał w II lub I w. przed Chr., pokazuje co prawda, że armia, która miała poprowadzić wojnę końca dni, przejęła hellenistyczny i rzymski sposób prowadzenia wojny, ale była armią żydowską i armią całego narodu (przy czym chodzi tu o dwanaście plemion). Według Zwoju Wojny święta wojna Izraela powinna być prowadzona przez czysto żydowską armię, wspomaganą przez anioły Boże¹⁶⁰.

Rzecz ciekawa, że własnego poglądu na temat armii nie przedstawia Józef Flawiusz. Wydaje się jednak, że również on wolał widzieć czysto żydowską armię w wojnach prowadzonych przez naród wybrany. Stanowisko to znalazło odzwierciedlenie w dziełach Józefa, czego przykładem jest chociażby brak jakiegokolwiek wzmianki o wojskach najemnych króla Dawida (Pelethi i Kerethi)¹⁶¹.

Dążenie do posiadania „narodowej” lub etnicznie jednolitej armii możemy też znaleźć w literaturze greckiej, która jednak nie miała prawdopodobnie wpływu na literaturę żydowską. Ta ostatnia odwoływała się bowiem przede wszystkim do koncepcji biblijnych, głoszących potrzebę posiadania czysto żydowskiej armii¹⁶². Zwróćmy uwagę, że Platon w swoim idealnym państwie widział *Phylakes* (gwardzi-

¹⁵⁵ Ks. Jub. 34, 6–7.

¹⁵⁶ D. Mendels, op. cit., s. 183.

¹⁵⁷ Ks. Jub. 37–38.

¹⁵⁸ Ks. Jud. 15, 3–7.

¹⁵⁹ D. Mendels, op. cit., s. 183.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 184.

¹⁶¹ Ant. VII, 199–200, 287n., 293 ; por. 2 Sm 15, 17nn.

¹⁶² O armiach biblijnych zob. *Army*, [w:] *Encyclopaedia Biblica* 6, s. 650–659 (hebr.).

stów, czyli żołnierzy) jako integralny element społeczny i ekonomiczny państwa. Podobną tendencję można zaobserwować w literaturze hellenistycznej. W *Geographia* Strabona wiele jest opisów narodowych armii z całego hellenistycznego Wschodu, podkreślających ich znaczenie dla narodowej wytrwałości¹⁶³. Diodor Sycylijski natomiast (opierając się na Hekatajosie, który poglądy z III w. przed Chr. przeniósł do egipskiej przeszłości) wzmiankuje, iż Ozyrys wybrał się na podbój świata ze „swoją armią”; nie opisuje jednak jej charakteru¹⁶⁴. Jednak w paralelnej historii (legenda o Sesostrisie, która została przerobiona w utopijny sposób w związku z mitem Aleksandra Wielkiego w okresie hellenistycznym) Hekatajos przedstawia antytezę rzeczywistej armii hellenistycznej. Na poły historyczny, na poły mityczny Sesostris wyruszył na podbój świata z „narodową” armią egipską (inaczej niż Aleksander Wielki), co jest kolejnym dowodem istnienia konfliktu między koncepcją sił narodowych i sił najemnych w okresie hellenistycznym¹⁶⁵.

Diodor Sycylijski mówi, że kiedy ojciec Sesostrisa dowiedział się, że jego syn może rządzić nad całym cywilizowanym światem, zebrał dzieci w tym samym wieku, co Sesostris, i dał im królewskie wykształcenie, przygotowując ich w ten sposób z góry do ataku na cały świat¹⁶⁶. Tymi przygotowaniem potwierdził przede wszystkim wiarę w dobry stosunek wszystkich Egipcjan wobec siebie, czując, że jego żołnierze oddadzą w razie potrzeby życie za swoich przywódców, a ludność, która pozostanie w swoich rodzimych krajach nie wzniesi buntu. Następnie wybrał najsilniejszych mężczyzn i stworzył armię godną jego największego przedsięwzięcia. Miała ona liczyć sześćset tysięcy piechurów (liczba jest oczywiście wyolbrzymiona, podobnie jak np. wielonarodowa armia Ninusa, również opisana przez Diodora)¹⁶⁷, na czele poszczególnych dywizji postawił swoich towarzyszy, zahartowanych w walkach. I wszystkim tym dowódcom nadał najlepsze ziemie w Egipcie, aby im niczego nie brakowało, dzięki czemu mogli poświęcić się sztuce wojennej¹⁶⁸. Bez wątplenia część tego ustępu przedstawia w wyidealizowany sposób sytuację *machimoi* (kasty wojowników) w ptolemejskim Egipcie, jednakże zasadnicza większość stanowi utopijną wizję armii narodowej. Warto w tym miejscu zauważyć, że Hekatajos z Abdery, opisując idealne państwo żydowskie, odnosi się w bardzo wyraźny sposób do czysto narodowej armii, której żołnierze byli szkoleni na sposób spartański¹⁶⁹.

Wspomnieć też trzeba o królowej Myrinie, która również usiłowała – według hellenistycznego mitografa Dionizjosa Scytobrachiona – podbić cały Środkowy

¹⁶³ Np. Strabon, *Geographia* 15, 47, gdzie mamy opis indyjskiej armii „narodowej”, według którego piątą kastę stanowią wojownicy, którzy – kiedy nie są na służbie – spędzają życie na próżnowaniu i hulankach, będąc na utrzymaniu królewskiego skarbcza. Konieczne ekspedycje przeprowadzali zaś bardzo szybko (swoją opis oparł Strabon prawdopodobnie na dziele Megastenesa *Indica*).

¹⁶⁴ Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 1, 17–20.

¹⁶⁵ D. Mendels, op. cit., s. 184.

¹⁶⁶ Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 1, 53, 9–10.

¹⁶⁷ Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 2, 5, 3–7.

¹⁶⁸ Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 1, 54.

¹⁶⁹ Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 40, 3, 6–7; M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, 1, Jerusalem 1976, s. 32–33.

Wschód. Na swoją pierwszą wyprawę zabrała ze sobą narodową armię libijską. Wybrała się też na wojnę z armią libijskich amazonek, które były szczególnie biegłe w sztuce wojennej¹⁷⁰. Amazonki chciały najechać wiele części zamieszkanego świata¹⁷¹, wobec czego ich królowa Myryna zebrała armię złożoną z trzydziestu tysięcy piechurów i trzech tysięcy kawalerzystów¹⁷². Trudno jednak rozstrzygnąć czy mamy do czynienia z rdzennymi Libijczykami, czy też z najemnikami.

Wypada więc stwierdzić, że źródła hellenistyczne odnotowują oczywiście istnienie sił najemnych, ale też postrzegają idealną armię jako armię czysto narodową, rekrutowaną z samego *ethnos*. Żydzi co prawda werbowali najemników, ale w swojej literaturze podkreślali konieczność posiadania czysto żydowskiej armii narodowej, bogobojnej i walczącej w Bożych wojnach. W każdym razie, później pewne radykalne grupy w łonie judaizmu prezentowały opinie, że tworzą jedyną bogobojną armię, choć istniała przecież armia państwowa¹⁷³.

Judaeen Army as a National Symbol during the Hasmonean Period (168/167 – 63 B.C.)

Abstract

The Jewish national army was of great significance to the national awareness of every Jew. However, the reign of Alexander Jannaeus (103–76 B.C.) marks the decline of its meaning of a symbol unifying the Jewish nation, which was a heavy blow to the idea of the Hasmonean state, to its unity and the very existence of the chosen nation. In the beginning, at the outbreak of the Maccabean revolt (168 B.C.), the army was composed of the Jewish voluntary militia, which in the forties of the second century B.C. transformed into a more organised body still composed of Jews alone. Since the times of John Hircan I (135–104 B.C.) through the reign of Judah Aristobule I (104–103 B.C.) and Alexander Jannaeus (103–76 B.C.), the Jewish army had consisted of mercenaries, too. After the death of Queen Alexandra Salome (76–67 B.C.), the wife of Alexander Jannaeus, a civil war broke out between her two sons Judah Aristobule I and John Hircan II, who fought against each other with two separate armies, which were practically private. That was when the Hasmonean dynasty disappeared from history records. It was only Herod the Great who resurrected the army of the Jewish state.

The national aspects related to the Hasmonean dynasty are undoubtedly more important than the matter of strategy or conducted military actions. First of all, the native Jewish sources let us get acquainted with the role that the army played in the national awareness of Jews. There are three stages in the history of the army of the Hasmonean monarchy:

1. formation of Jewish militia, which served as an insurgent element (167–152 B.C.)
2. development of the Jewish army composed of Jews (152–ca. 130 B.C.)
3. strengthening of the army with foreign mercenaries (130–67 B.C.).

¹⁷⁰ Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 3, 53, 6.

¹⁷¹ Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 3, 54, 1.

¹⁷² Diodor Sycylijski, *Bibliotheca Historica* 3, 54, 2.

¹⁷³ D. Mendels, op. cit., s. 185.